

शब्दभण्डार

२. दिइएका अर्थ आउने पद पदावली ‘कर्तव्य’
कथाबाट खोजेर लेख्नुहोस् :

- (क) देह वा शरीरको अवसान वा अन्त्य
- (ख) अङ्ग वा कार्यालय रहेको भवन
- (ग) आवाज ननिकाली सासले मात्र अर्स्का कानमा भनिने गोप्य कुरो
- (घ) विवाहमा बेहुलाका साथ बेहुलीको घर जाने व्यक्तिको समूह
- (ङ) गाउँको मुखिया वा जिम्मावाल
- (च) राम्रो काम गर्नेले पाउने इज्जत वा ख्याति

उत्तरः

- देह वा शरीरको अवसान वा अन्त्य : **देहावसान**
- अङ्ग वा कार्यालय रहेको भवन : **अदालत**
- आवाज ननिकाली सासले मात्र अर्स्का कानमा भनिने गोप्य कुरो : **कानेखुसी**

- विवाहमा बेहुलाका साथ बेहुलीको घर जाने व्यक्तिको समूह : **जन्ती**
- गाउँको मुखिया वा जिम्मावाल : **तालुकदार**
- राम्रो काम गर्नेले पाउने इज्जत वा ख्याति: **प्रसिद्ध**

२. दिइएका शब्द र तिनले दिने अर्थबिच जोडा मिलाउनुहोस् :

शब्द	अर्थ
ऋचा :	कविताका रूपमा लेखिएका वेदका मन्त्र
मङ्गलधुनः	शुभ लक्षणले युक्त लयात्मक ध्वनि
कुटुम्बः	इष्टमित्र, नातागोता, आफन्त
निरोपणः	छानविन, अन्वेषण
कोलाहलः	अत्यासलाग्दो अवस्था, अत्तालिदो होहल्ला
पितृः	मरेका आफ्ना पुर्खा
अनिष्टः	हानिकारक, अशुभ

३. दिइएको कपाशबाट उखान र टुक्का पहिचान गरी लेख्नुहोस् :

गार बसैको आखामा राखे पनि नबिज्ञाउने खालका मानिस थिए । गाउँले उनलाई न्याय प्रतिभूति नै अन्ये । उनी आफू भलो त जगतै भलो भन्ने सोचका मानिस थिए । उनको यो कृति एक कान दुई कान मैदान हुँदै दश गाउँ फैलियो । सबैतिर उनले न्यायनिसाफ गर्दा कहिल्यै पनि चोरलाई चौतारो साधुलाई शुली गर्दैनन् भन्नेमा सबैको विश्वास थियो । उनको जिब्रो चिप्लो मन कालो थिएन । उनी मनमा एउटा कुरा र मुखले अर्को कुरा गर्दैनथे अर्थात् मनमा लागेका कुरा निर्धक्क भन्ने खुला किताब जस्तै थिए ।

उत्तरः

उखानः

- मनमा एउटा कुरा मुखले अर्को कुरा,
- आफू भलो त जगतै भलो,
- एक कान दुई कान मैदान,
- चोरलाई चौतारो साधुलाई शुली,

दुक्का :

- दश गाउँ फैलिनु,
- जिब्रो चिप्लिनु,

- मन कालो हुनु,
- आँखामा राखे पनि नबिझ्ञाउनु

4. दिइएका उखान र टुक्कालाई अलग अलग वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् :

उखानः हुने बिरुवाको चिल्लो पात, धान खाने मुसो चोट पाउने भ्यागुतो, खाने मुखलाई जुँगाले छेक्दैन, बोल्नेको पिठो बिक्छ नबोल्नेको चामल पनि बिक्दैन

उत्तरः

- **हुने बिरुवाको चिल्लो पात :** हुने बिरुवाको चिल्लो पात भने झौँरमेश सानै देखि पढ्नमा तेज थियो ।
- **धान खाने मुसो चोट पाउने भ्यागुतो :** मैले माटाको घैला फुटाएको थिएँ बाबाले भाइलाई किन फुटाइस् भन्दै कुद्दनु भयो । यो त धान खाने मुसो चोट पाउने भ्यागुतो भने जस्तै भयो ।
- **खाने मुखलाई जुँगाले छेक्दैन :** हरिको बुबाले पैसा छैन भन्दै स्कुल जान दिनुभएको थिएन उसले विहान बेलुका अर्काको काम गरेर आफैँ पैसा कमाएर पढेरै

छाड्यो यसैलाई भन्छन् खाने मुखलाई जुँगाले छेकदैन भनेर ।

- . **बोल्नेको पिठो बिकछ नबोल्नेको चामल पनि बिकदैन** : अनोज र मनोज किताब चाहिएको थियो । अनोजले मनोजको काकाको छोरासित मागेर लगेको मनोजले पत्तै पाएन् । यसैलाई भन्छन् बोल्नेको पिठो बिकछ नबोल्नेको चामल पनि बिकदैन ।

टुकका : माया मार्नु, कम्मर कस्तु, कानमा तेल हाल्नु, सुइकुच्चा ठोक्नु, आगो हुनु, चिसो पस्तु ।

उत्तरः

- . **माया मानुः**: रोग लागो भन्दैमा यसरी माया मार्नु राम्रो होइन ।
- . **कम्मर कस्तुः**: जीवनमा सफल हुनु छ भने आजैदेखि कम्मर कस्तु पर्छ ।
- . **कानमा तेल हाल्नुः**: कोरोना फेरि फैलिन सकछ सतर्क हुनु भन्दै कानमा तेल हालेर बस्नाले धेरै क्षति बेहोर्नु पयो ।

- **सुइँकुच्चा ठोक्नुः**: सँगै जानुपर्छ है भनेर त्यत्रो भनेको श्याम त कति खेर कति खेर सुइकुच्चा ठोकेछ ।
- **आगो हुनुः**: हिजो साथीकोमा बसेको आज त आमा रिसले आगो हुनुभएको छ ।
- **चिसो पस्नुः**: बिहे गर्ने बेला भएकी छोरी घर नआउँदा मनमा चिसो पस्यो

बोध र अभिव्यक्ति

२. दिइएका शब्दको लेखाइ र उच्चारणमा पाइने भिन्नता पहिचान गर्नुहोस् :

उत्तरः

शब्द	उच्चारण
शीर्षकः	सिरसक
अन्यायः	अन्न्याय
ऊनः	उन्
सञ्चारः	सञ्चार
रक्षाः	रक्छ्या

भन्डारः भन्डार्
ऋषिः रिसि

२. ‘कर्तव्य’ कथाबाट लेखाइ र उच्चारण भिन्न हुने १० ओटा शब्द टिपोट गरी शुद्ध उच्चारण गर्नुहोस् ।

उत्तरः

- थिएन : थेन,
- उनको : उन्को,
- संसार : सन्सार,
- लाएर : लार,
- सुनिन्थ्यो : सुनिन्थियो,
- समाचारः समचार,
- मण्डप : मन्डप, पुरोहितः पुरेत,
- जनताको : जन्ताको,

- जवाफः जबाफ

३. 'कर्तव्य' कथा पालैपालो सस्वरवाचन गर्नुहोस् ।

४. दिइएका प्रश्नको उत्तर भन्नुहोस् :

(क) 'कर्तव्य' कथाको सुरु र अन्त्य कुन कुन घटनाबाट भएको छ ?

उत्तरः कथाको सुरु नौ दिनको ज्वरोपछि गङ्गाधरको मृत्युको प्रसङ्गवाट भएको छ भने अन्त्य मुरलीधरले श्रीधरलाई औषधि गराउन सहर लगेको घटनामा भएको छ ।

(ख) कथामा कति जना पात्र छन्, तिनको नाम भन्नुहोस् ।

उत्तरः कथामा खोजेर लेख्ने । (कमला, शशीधर, मरलीधर, श्रीधर, गङ्गाधर आदि)

(ग) कथामा ग्रामीण समाजको परिवेश झल्काउने तथ्य के के हुन् ?

उत्तरः गाउँका दीनहीन गरिब बिरामी भएको सुनेर ओखतीमूलो लिएर झुपडीमा पुग्नु, दश गाउँका दुनियाँ उनैका ढोकामा फिराद गर्न आइपुग्नु, गाउँका तालुकदार भए पनि ‘मुखिया वा’ का नाउँले प्रसिद्ध हुनु, खोलामा बाको कत्रो नाम छ भन्नु, आज – पनि घर घरमा बाकै यश र कीर्तिको चर्चा हुन्छ भन्नु, उनलाई टट्यानपुर घाममा एकलै ओहालो लागेका देखेर गाउँका मानिस अचम्म मानेर मुख मुखमा हेर्नु, झमक्क साँझ परेपछि दुलहीका घरमा पुगेर सुटुक्क फलैचामा बस्नु । पँधेरामाथिको चौतारामा रमिता हेर्ने मानिसको घुइँचो हुनु आदि तथ्यले कथामा ग्रामीण समाजको परिवेश झल्काउँछन् ।

(घ) कथामा प्रथम वा तृतीय पुरुषमध्ये कुन दृष्टिबिन्दु प्रयोग भएको छ ?

उत्तरः तृतीय पुरुष

५. दिइएको कथांश मौन पठन गरी सोधिएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

त्यस पाजीलाई अँगालो हाल्न जान लागेको होइन कमला, यहाँ बाबुबाजेको मानमर्यादा डुब्ब लाग्यो । कुलमा सबैभन्दा जेठो सन्तानको बिहे, उसमाथि त्यत्रा घरानियाँ कुटुम्बका आँगनमा बरियाती लैजानु छ । बाबु चाहि फलैंचामा ओछ्यान लाएर लडिरहेछ । जन्तीमा बुढोपाको एउटा छैन । खालि ओठ निचोर्दा दुध भर्ने अल्लारे ठिटा मात्र छन् । घरगृहस्थीको यति ठुलो काममा घरको एक भाइ पनि नगए जोरीपारीले के भन्लान् ?

प्रश्नहरू

(क) कथांशका आधारमा वक्ताको चरित्र चित्रण गर्नुहोस् ।

उत्तरः कथाशमा वक्ता धेरै बुद्धिमानी परेको बेलामा आफ्नो कर्तव्य निभाउन मान नखोज्ने, परिपक्ष, कुलको इज्जतको लागि आफू पछि नहट्ने चरित्रको व्यक्ति हुन् ।

(ख) कथांशमा ‘बाबुबाजेको मानमर्यादा डुब्ब लाग्यो’ भन्नुको आशय खुलाउनुहोस् ।

उत्तरः एक कहलिएको परिवारको जेठो सन्तानको विहे कहलिएको परिवारकी एकली छोरीको घरमा जन्ती जांदा बुढापाका कोही नगएर ठिटाहरू मात्र गएको र बाबु पनि जान नसकेको अवस्थामा आफू परिवारको जेठो छोरो भएको हुनाले आफू पनि नगए अकलि कुराकाट्ने

सम्भावना भएको जसका कारण आफ्ना बाआमाले कमाएको नाममा प्रश्न उठ्न सक्छ भन्नु हो ।

६. दिइएको कथांश पढी सोधिएका प्रश्नको उत्तर दिनुहोस् :

मलाई अब धेरै दिन बाचुला जस्तो लाग्दैन । मैले जीवनमा हजुरका प्रति धेरै अत्याचार गरेको छु । यस अज्ञानिको सबै अपराध क्षमा गरेर यी नावालक छोराछोरीको शरण लिइदिनुहोला । भाइका कुरा सुनेर मुरलीधरले व औँसु झारे । मुरलीधर रोएको देखेर श्रीधरका जहान, छोराछोरी पनि रुन लागे । एकछिनपछि मुरलीधरले भाइका निधार, छाती, हात, गोडा सबै अङ्ग छामे । उनको शारीरिक गति देखेर मुरलीधरको हृदयमा दुःखको कोलाहल मच्चियो । केही बेरपछि छातीमा भक्कानु पारेर औँसु झार्दै भने, “विसेक हुन्छ वा हरेस नखाऊ । बरू अव यहाँका वैद्यको भर गरेर बस्नुभएन । तिमीलाई देशतिर औषधी गराउन लैजान्दू । ”

प्रश्नहरू

(क) कथांशमा म पात्रले पश्चाताप गर्नुको कारण के हो ?

उत्तर: कथांशमा म पात्रले पश्चाताप गर्नुको कारण दाइलाई अत्याचार गर्नु हो ।

(ख) मुरलीधरले भाइप्रति कस्तो व्यवहार देखाए ?

उत्तरः मुरलीधरले भाइप्रति स्नेही व्यवहार देखाए ।

(ग) सिकिस्त भएपछि मात्र उपचार गर्न लानु ठिक हो, तर्क गर्नुहोस् ।

उत्तरः सिकिस्त भएपछि मात्र उपचार गर्न लानु ठिक होइन किनकि रोग निकोहुन कठिन हुन्छ ।

(घ) ‘हृदयमा दुःखको कोलाहल मच्चिनु’ को आशय खुलाउनुहोस् ।

‘उत्तरः ‘हृदयमा दुःखको कोलाहल मच्चिनु’ को आशय माया र डरले आत्तिनु हो ।

७. ‘कर्तव्य’ कथा पढी दिइएका संवाद कसले कसलाई भनेका हुन्, भन्नुहोस् :

(क) मेरा दुवै छोरा बराबर हुन्, आधा आधा बाँडेर खानू ।

उत्तरः गङ्गाधरले छोराहरूसित

(ख) त्यस महाआत्माको अन्तिम आज्ञा श्रीधरले मान्नैपर्छ ।

उत्तरः बुढापाकाले भेलामा श्रीधरलाई

(ग) कसैको मरण होस् त यसप्रकारको होस् ।

उत्तरः गाउँलेले गङ्गाधरलाई

(घ) त्यस्ता महापुरुषका सन्तान आफ्नो कर्तव्य किन छोड्थे ।

उत्तरः केटीपक्षका मान्छेले मुरली धरलाई

(ङ) लौ, घर लगेर भित्राऊ ।

उत्तरः मुरलीधरलेजन्तीलाई

(च) दाज्यूलाई खानपिन त राम्ररी गरायौ के ?

उत्तरः श्रीधरले जन्त गएका केटाहरूलाई

(छ) खै, सम्धी पाल्नुभएको छैन, अब मण्डपमा आएर बसिदिनुभए हुन्थ्यो ।

उत्तरः केटीका वाले जन्तीलाई

(ज) यस अज्ञानिको सबै अपराध क्षमा गरेर यी नाबालक छोराछोरीको शरण लिइदिनुहोला ।

उत्तरः श्रीधरले मुरलीधरलाई

८.'कर्तव्य' कथाका मुख्य मुख्य घटना क्रमबद्ध रूपमा टिपोट गरी कथासार तयार पार्नुहोस् ।

उत्तरः

- लगातार नौ दिनको ज्वरोपछि गङ्गाधरको मृत्यु हुनु र उनका कामको प्रसंशा भएको,
- गङ्गाधरको मृत्युपछि पिप्ले खेतलाई लिएर दाजुभाइविच झगडा भईबोलचाल बन्द भएको,
- श्रीधर थला परेको,
- शशीधरको विवाह निश्चित भएको,
- दाजुलाई छोराको विहेमा नबोलाएको,
- नबोलाए पनि मुरलीधर बिहेमा गएको,
- सबैले प्रशंसा गरेको,
- शशीधरले पिप्ले खेत आधा कमाइ खानु रे भन्न गएको,
- छोरी श्रीधरलाई बिमारले च्याप्यो भन्दै बोलाउन आएकी
- मुरलीधरले श्रीधरलाई उपचार गर्न सहर लगेको

लगातार नौ दिनको ज्वरोपछि गङ्गाधरको मृत्युभयो ।
गङ्गाधर गाउँका मुखिया भए पनि सहयोगी व्यक्ति थिए ।
उनको जीवनकालमा गाउँका कसैले पनि भोकै मर्नु परेन ।
गाउँका बुढाबुढीदेखि केटाकेटीसम्म उनका प्रिय थिए ।
उनका दुई भाइ छोरा थिए । जेठा मुरलीधर पहिले नै छुट्टै
बस्थे ।

गङ्गाधरको मृत्यु पछि उनको जीउनिको सयमुरी धान
फल्ने पिप्ले खेतलाई लिएर दाजुभाइविच झगडा भयो ।
झगडा गाउँमा नमिलेपछि अदालत गयो । अदालतमा .
मुरलीधरसँग लिखित प्रमाण नभएका कारण श्रीधरको
जित भयो । त्यसपछि दाजुभाइविच बोलचाल बन्द भयो ।

श्रीधरलाई रोगले च्यापेर थला परे । उनका छोरा
शशीधरलाई कुलघरानकी केटी दिन घरमै आए । बिहेको
टुँगो लाग्यो । मुरलीधरलाई वोलाइएन । आफूलाई नबोलाए
पनि बाबु बाजेको इज्जत फाल्नु हुँदैन भनेर बेहुलाको
बाबुको प्रतिनिधित्व गर्दै मुरलीधर विहेमा गए ।
मुरलीधरलाई विहेमा देखेर सवैले कुलघरानका मान्छेले
आफ्नो कर्तव्य के भुल्ये भनेर सबैले प्रशंसा गरे ।

विहे भएको एक महिना पछि शशीधरले आएर जताबाट
मन पर्छ आधा खेत कमाउनु रे भन्न आउँदा मुरलीधरले
मैले खेत कमाए तिमीहस्तले के खान्छौ भनेर फर्काइदिए ।
त्यसको १५ दिनपछि, वावालाई विमारले च्याप्यो भन्दै

श्रीधरकी छोरी बोलाउन आएपछि मुरलीधरले सबै विर्सेर भाइलाई भेट्न गए र त्यसको ७ दिनपछि उपचारको लागि सहर लगे ।

९. दिइएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

(क) ‘कर्तव्य’ कथाका मुरलीधर र श्रीधरका चारित्रिक विशेषता लेख्नुहोस् ।

उत्तरः गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथा एक सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा हाम्रो समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडालाई वास्तविक रूपमा उतारिएको छ । यस कथाका मुख्य पात्र मुरलीधर र श्रीधर दाजुभाइ हुन् । दाजुभाइ बिच जतिसुकै मनमुटाव भएपनि आफ्नो कर्तव्य छोड्नु हुँदैन भन्ने यस कथाले सन्देश दिइएको छ । जसको चारित्रिक विशेषता यसप्रकार छ ।

मुरलीधर

१. परम्परागत पात्रको प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

श्रीधर

१. आधुनिक पात्रको प्रतिनिधित्व गरेका छन् ।

२. धर्म तथा पाप पुण्यको
ख्याल गर्दैन् ।

३. अरूबेला जे भए पनि
परेको बेलामा दाजुभाइको
नाता विर्सनु हुँदैन भन्ने सोच
राख्छन् ।

४. वैगुनीलाई गुनले मार्नुपर्छ
भन्ने सोच राख्छन् ।

५. स्थिर पात्र

६. पूजापाठमा रमाउने पात्र

२.धर्म तथा पाप पुण्यमा पनि
विश्वास

३.एकपटक नराम्रो
भईसकेपछि सबै गर्दैनन् ।
शत्रु ठान्ने भएपनि पछि
दाजुलाई खोज्छन् ।

४. पश्चाताप गर्न पछि पर्दैनन्
।

५. अस्थिर पात्र

६. राजनीतिमा रमाउने पात्र

७. अज्ञानी तर पश्चाताप गर्न
सक्ने पात्र

(ख) कथामा दाजुभाइबिचको सम्बन्धलाई कुन रूपमा
देखाइएको छ, लेख्नुहोस् ।

उत्तर: ‘कर्तव्य’ कथा गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लेखिएको
सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा हाम्रो
समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडालाई वास्तविक
रूपमा उतारिएको छ । कथामा दाजुभाइबिचको सम्बन्ध
आम नेपाली परिवारमा हुने जस्तै देखाइएको छ ।
जतिसुकै मनमुटाव भएपनि मान्छेले आफ्नो कर्तव्य छोड्नु
हुँदैन भन्ने यस कथाले मूल सन्देश दिइएको छ ।

दाजुभाइ बिचको सम्बन्ध सानातिना घटनाले तोड्न नसक्ने कुरा यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथाका मुख्यपात्रको रूपमा रहेका दाजुभाइविच ठुलो झगडा भएको भए पनि परेको बेलामा एक भएको उल्लेख गरेर आम नेपाली समाजको चित्र उतारिएको छ । दाजुभाइविच झगडा हुनु भनेको सामान्य कुरा हो । यो प्रत्येक नेपालीको घरमा देखिने घटना यस कथामा पनि देखिएको छ । प्रायः घर झगडा अंशकै निउँमा हुने र यसमा पनि जीउनी खेतको निउँमा भएको झगडा देखाइएको छ ।

पहिले जतिसुकै झगडा भएपनि छोराको बिहेमा नबोलाईकन जन्त गएर मुरलीधरले आफू घरको मुखिया भएको र घरका मुख्य कार्यक्रममा सहभागी हुन कसैले बोलाउनु नपर्ने कुरा देखाइएको बाट मुरलीधर एक विवेकी पात्र बनेका छन् भने पहिले रिसले दाजुलाई नबोलाए पनि दाजु जन्त गएको थाहा पंएपछि पछुतो गर्ने श्रीधर अज्ञानी तर पश्चाताप गर्न सक्ने पात्रको रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

दाजुभाइ भनेको एक अर्काका परिपूरक हुन् । एकको अभाभमा अर्कोले त्यसको स्थान लिन सक्छ । श्रीधर बिरामी भएर जन्त जान नसक्दा मुरलीधर गएर सम्धीको मूमिका निभाएका थिए । दाजुभाइको सम्बन्ध अटुट बन्धन हो जसको प्रमाण ४ वर्षसम्म बोलचाल बन्द भएका भाइको आवस्था नाजुक छ भन्ने सुन्नासाथ मुरलीधर श्रीधरको घरमा

पुगेका थिए । र उनलाई उपचारको लागि सहर पनि लगे । दाजुभाइको सम्बन्ध सुखमा विर्से पनि दुःखमा अवश्य सम्झिन्छ । छोराको बिहेमा दाजुलाई बोलाउन बिर्सेका श्रीधरले आफू बिरामी हुँदा उनैसित गुहार लगाएर आफ्ना छोराछोरीको ख्याल गर्न आग्रह गर्दैन् ।

(ग) मुरलीधर र श्रीधरको विवाद नभएको र सम्बन्ध नबिग्रेको भए के हुन्थ्यो होला, अनुमान गर्नुहोस् ।

उत्तरः गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लेखिएको ‘कर्तव्य’ कथा एक सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । हाम्रो समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडाकोयथार्थतालाई कथामा उतारिएको छ । यो कथा मुरलीधर र श्रीधरको सम्बन्धको वरिपरि घुमेको छ । यसमा दुई दाजुभाइको घरजगडा देखाइएको छ । जिसुकै मनमुटाव भएपनि मान्छेले आफ्नो कर्तव्यबाट पछि हछनु हुँदैन भन्ने सन्देश यस कथो दिएको छ ।

यदि मुरलीधर र श्रीधरबिच विवाद नभएको भए यो परिवार एक आदर्श परिवारमा कहलिन्थ्यो र यो कथा पनि बन्ने थिएन । कथा आदर्श परिवारको बन्दैन त्यसमा त गडा चाहिन्छ । यो कथा नबनेर एक सम्पन्न समाजसेवी परिवारको रूपमा धेरै कहलिने थियो । मुरलीधरको संस्कार र श्रीधरको चतुर्याईलाई मिश्रण गर्दा त्यस

परिवारको आर्थिक तथा सामाजिक उन्नतिको औँकलन गर्न सहजै सकिन्छ । मुरलीधरको पाईंले जिल्ला ढाकेको पियो भने श्रीधरको राजनीतिले । यदि यी दुवै मिलेका भए पूरै देशमा यी दाजुभाइलाई चिनिन्थ्यो ।

उनीहरूका छोराछोरीमा राम्रो सम्बन्ध हुन्थ्यो शशीधरंको विहेमा राम्रा राम्रा लुगा लगाएर मुरलीधरका छोरीहरूपनि भित्र बाहिर गरिरहेका हुन्थे भने भतिजोको विहेमा वडावा बडी आमा प्रफुल्ल मनले सहभागी हुन्थे । श्रीधर त्यति लामो समयसम्म थलिएर बस्ने थिएनन् । उनलाई उपचारको लागि पहिले नै लगिन्थ्यो । विवाद मिलाउन भन्दै गाउँभरीका मान्छे जम्मा हुनेथिएनन् । घरको झगडा अदालत सम्म पनि पुग्ने थिएन ।

(घ) ‘कर्तव्य’ कथाको सन्देश के हो ?

उत्तरः गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथा सामाजिको यथार्थता बोकेको कथा हो । यस कथामा हाम्रो समाजमा देखिने दाजुभाइको झगडालाई काल्पनिक बनाएर कथामा रूपमा उतारिएको छ । दाजुभाइ एक आपसमा जतिसुकै झगडा गरेपनि परेको बेलामा आफ्नो कर्तव्य निभाउन छोड्नु हुँदैन भन्ने यस कथाको मूल भाव रहेको छ ।

मानिस सामाजिक प्राणी हो । समाजमा रहँदा बस्दा चाहेर वा नचाहेर विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्नुपर्दछ । जुन क्रियाकलापबाट दोस्रो व्यक्तिको चित्त पनि दुख्ख सक्छ र आफन्त आफन्त विच नै बोलचाल बन्द हुन सक्छ । बोलचाल बन्द भयो भन्दैमा हामीले हाम्रो कर्तव्य छोड्नु हुँदैन । दाजुभाइ भनेको एउटै रगत हो । हामीले हाम्रो रगतको कहिल्यै अपमान गर्नु हुन्दैन । आफूलाई आवश्यक परेको बेलामा आफ्नै रगत काम लाग्छ ।

श्रीधर सन्च हुँदा त्यत्रो समाजको साथ पाएका थिए तर विसन्चो हुँदा दाइले मात्र साथ दिएका थिए । दाजुभाइ भनेको एक अर्काका परिपुरक हुन् । अप्ठ्यारो पर्दा काम ” लाम्रे भनेको दाजुभाइ नै हो । समाजले त दाजुभाइबिच फुट ल्याउने काम मात्र गर्छ । ‘भाइफुटे गवार लुटे भन्ने नेपाली उखान त्यक्तिकै चलेको होइन । सम्पत्ति भनेको केही होइन । सम्पत्तिलाई लिइएर दाजुभाइबिच झगडा गर्नु मूर्खता मात्र हो ।

दाजुभाइ भनेको एक अर्काका परिपूरक हुन् । अर्काको कुरामा होस् वा सम्पत्तिको निउँमा होस् दाजुभाइबिच झगडा गर्नुहुँदैन । यदि झगडा परिहाल्यो भने पनि त्यसैलाई आधार मानेर आफ्नो कर्तव्यबाट भने पछि हट्न हुँदैन ।

१०. ‘कर्तव्य’ कथाको पहिलो अनुच्छेद शिक्षकबाट सुनेर लेख्नुहोस् ।

११. व्याख्या गर्नुहोस् :

(क) उनको देहावसानले न्यायको बत्ती निभ्यो, अनाथअशक्तको आशास्तम्भ दस गाउँका ‘धन्वन्तरि’ अस्ताए ।

उत्तरः

उनको.....अस्ताए ।

माथिको कथांश हाम्रो कक्षा १० को नेपाली पाठ्पुस्तकको पाठ ११ मा समावेश गरिएको गुरुङप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथाबाट लिइएको हो । कथा सामाजिक यथार्थवादी यस कथामा पण्डित गङ्गाधरको मृत्यु पछिको अवस्थाको चित्रण गर्ने क्रममा माथिको भनाइ आएको हो । गरिब दुःखीको सेवामा समर्पित पण्डितको मृत्युले समाजले ठुलो क्षति वेहोर्नु परेको कुरा माथिको कथांशमा उल्लेख गरिएको छ ।

माथिको हरफमा समाजसुधारक गङ्गाधर पण्डित वास्तवमै पण्डित भएको उल्लेख गरिएको छ । भगवानलाई खुसी

पार्न तीर्थ जानुपर्दैन गरिब दुःखीको सेवा गरे हुन्छ भन्ने हाम्रो धार्मिक ग्रन्थको सन्देशलाई पण्डितले चरितार्थ गरेका थिए । त्यसैले त उनी समाजमा सबैका प्रिय पात्र थिए । आफ्ना दौंतरी भएकाले बुढापाकाले त मन पराउने नै भए तर बालबालिकाले पनि उनलाई मन पराउँथे

गाउँमा निस्पक्ष न्याय गर्दै आएका पण्डितको देहावसानले अबको दिनमा न्याय दिने व्यक्तिको अन्त्य भयो । गाउँमा कसैको घरमा पकाउने सामल छैन भनेको सुन्नासाथ घरमै गएर खाना व्यवस्था मिलाइदिने पण्डितको मृत्युले अबका दिनमा त्यसरी खाना ल्याइदिने आशा राख्ने मान्छेको अन्त्य भयो । कोही बिरामी भएको सुन्नासाथ आफैले औषधी बोकेर गरिबको झुपडिमा जाने गरेका पण्डितको निधननले गाउँको एक डाक्टरको मृत्यु भयो ।

माथिको कथांशमा पण्डित गङ्गाधर गाउँलेका लागि अन्न दाता पनि थिए, डक्टर पनि थिए र न्यायाधीश पनि थिए उनको मृत्युले गाउँमा यी सबै गुमाउनु पयो भन्ने प्रसङ्गमा आएको हो ।

(ख) कुकुर अज्ञानी पशु हुनाले बोलाएपछि मात्र जान्छ, मानिस चाहिँ ज्ञानवानहुनाले बखतमौका विचार गरेर आफै पनि जानुपर्छ ।

उत्तरः माथिको कथांश हाम्रो कक्षा १० को नेपाली पाठ्पुस्तकको पाठ ११ मा समावेश गरिएको गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथाबाट लिइएको हो । सामाजिक यथार्थवादी यस कथामा भतिजो शशीधरको विवाहमा भाइले नबोलाए पनि पुर्खाको इज्ज थाम्नको लागि जन्त जान तयार भएर श्रीमति कमलासित दोसल्ला माग्दा नबोलाई त कुकुर पनि नजाने कुरा गरेपछि मुरलीधरले सम्झाउने क्रममा उक्त विचार आएको हो ।

मान्छे सामाजिक प्राणी भएकाले कतिपय कुराहरू आफूलाई मन नलाग्दा नलाग्दै पनि समाजको लागि गर्नुपर्छ । समाजमा रहेको आफू र आफ्ना पुर्खाहरूको इज्जत बचाउनका लागि आफूभित्रको कुण्ठालाई भुलेर अगाडि बढ्नु पर्छ । शशीधरको बिहेमा नबोलाएको, भए पनि मुरलीधर जन्त जानु भनेको आफू र आफ्ना पुर्खाको इज्जत बचाउनु नै हो । बुद्धिमान मान्छेले विवेक पुयाएर काम गर्नुपर्छ । आफूले गरेको कामले समाजमा कस्तो असर गर्छ भनेर राम्ररी विचार पयउन अति आवश्यक छ । राम्रो काम गर्नको लागि अर्काको निर्देशन वा आग्रहलाई पर्खिरहनु पर्दैन ।

कथामा पनि मुरलीधरले श्रीधरले जन्त गइदिन गरेको आग्रह पर्खेका छैनन् । भाइले नबोलाए पनि त्यसको बुद्धिले त्यस्तै देखो त्यस्तै गयो म मेरा बुद्धिले जस्तो देख्छ

त्यस्तै गर्दू भन्दै जन्त गएका छन् र एक बिबाहमा बाबुले गर्ने सबै कर्तव्य पूरा गरेका छन् । उनको त्यही व्यवहारले त केटी पक्षले केटा पक्षको संस्कारको प्रसंशा गरेका छन् ।

मान्छे ज्ञानवान् प्राणी भएको हुनाले उसका हरेक क्रियाकलाप बुद्धिमानी पूर्वक गरिएका हुनुपर्छ । समय परिस्थिति अनुसार आफ्नो इज्जतभन्दा माथि परिवार र पुर्खाको इज्जतलाई राख्नुपर्छ भन्ने कुराको शिक्षा, आफ्नी पत्नी कमलालाई दिने क्रममा मुरलीधरले भनेको वाक्य हो माथिको ।

१२. ‘कर्तव्य’ कथामा श्रीधर र मुरलीधरमध्ये तपाईं कसको पक्ष लिनुहुन्थ्यो, किन ?

उत्तरः गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथा एक सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा हाम्रो समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडालाई वास्तविक रूपमा उतारिएको छ । यस कथामा दाजुभाइविचको सम्बन्ध आम नेपाली परिवारमा हुने जस्तै देखाइएको छ । जतिसुकै मनमुटाव भएपनि मान्छेले आफ्नो कर्तव्य छोड्नु हुँदैन भन्ने यस कथाले सन्देश दिइएको छ ।

मुख्यतया दाजुभाइको झगडामा केन्द्रित यस कथामा मैले कसैको पक्ष लिनु पर्दा श्रीधरको लिन्थैँ । विचार मुरलीधरका ठिक भएपनि वास्तविकता श्रीधरको पक्षमा देखिन्छ । बोलेको कुराले कुनै पनि प्रमाणको काम गर्दैन । प्रमाणको लागि लिखित दस्तावेज नै हुनुपर्छ । बोल्न त बोलेको हो कि होइन नि के था । यस कथामा गङ्गाधरले मर्नु अगाडि मेरा दुबै भाइ छोराहरू समान भएकाले जीउनीको खेत मिलेर खानु भनेको सुनेर मुरलीधरको पक्ष लिने भन्दा कानुनी प्रकृयामा जानु नै ठिक सम्झने जमात धेरै देखिन्छ ।

कुनै पनि कुराको लिखत प्रमाण छैन भने जमात धेर छ । बहुमतको कदर त जहाँ पनि हुन्छ । भरपर्दो सबुत नहुँदा बहुमतको निर्णय मान्नुको विकल्प नै छैन । यदि मैले प्रतक्ष्य गङ्गाधरको कुरा सुनेको भए मुरलीधरको पक्षमा लाग्थे हैन भने मेरो मत श्रीधर कै पक्षमा जान्थ्यो ।

कानुनी राज्यमा लिखित प्रमाणको कदर गर्नुपर्छ हैन भने समाजमा चल्दै आएको नियमको । यस कथामा लिखित प्रमाण नभएको हुनाले सामाजिक नियम कै आधारमा फैसला गर्नुपर्ने हुन्छ । समाजमा प्रचलित नियम अनुसार बाबु आमा जुन छोरासंग बस्छन् उनीहरूको नाममा भएको जीउनीको सम्पत्ति पाल्ने छोरा कै हुन्छ । यस अर्थमा पनि म श्रीधरको पक्षमा फैसला लिन्थैँ ।

२३. ‘कर्तव्य’ कथामा नेपाली समाजको वास्तविकतालाई कसरी दर्साएको छ, विवेचना गर्नुहोस् ।

उत्तरः सामाजिक यथार्थता बोकेको गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित ‘कर्तव्य’ कथामा हाम्रो समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडालाई वास्तविक रूपमा उतारिएको छ । यस कथामा दाजुभाइबिचको सम्बन्ध आम नेपाली परिवारमा हुने जस्तै देखाइएको छ । दाजुभाइबिच जति नै कलह भएपनि परिवार र पुर्खाको इज्जत बचाउनु पर्ने अवस्था आएमा आफ्नो कर्तव्य निभाउनबाट पछि हट्नु हुन्दैन भन्ने यस कथाले सन्देश दिइएको छ ।

दाजुभाइ बिचको सम्बन्ध सानातिना घटनाले तोड्न नसक्ने कुरा यस कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कथाका मुख्यपात्रको रूपमा रहेका मुरलीधर र श्रीधर दुई दाजुभाइबिच ठुलो झगडा भएको भए पनि परेको बेलामा एक भएको उल्लेख गरेर आम नेपाली समाजको चित्र उतारिएको छ । दाजुभाइबिच झगडा हुनु भनेको सामान्य कुरा हो । यो प्रत्येक नेपालीको घरमा देखिने घटना यस कथामा पनि देखिएको छ । प्रायः घर झगडा अंशकै निउँमा हुने र त्यसमा पनि जीउनी कै निउँमा हुने गर्न ।

यस कथामा पनि जीउनी खेत के निउँमा झगडा भएको
देखाइएको छ ।

पहिले जतिसुकै झगडा भएपनि भतिजाको बिहेमा
नबोलाईकन जन्त गएर मुरलीधरले आफू घरको मुखिया
भएको र घरका मुख्य कार्यक्रममा सहभागी हुन कसैले
बोलाउनु नपर्ने कुरा बताएका छन् । जन्त गएर बेहुलाको
बाबुको भूमिका निभाएर मुरलीधर एक विवेकी पात्र वनेका
छन् भने पहिले रिसले दाजुलाई नबोलाए पनि दाजु जन्त
गएको थाहा पएपछि पछुतो गर्ने श्रीधर अज्ञानी तर पश्चाताप
गर्न सक्ने पात्रको रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

दाजुभाइ भनेको एक अर्काका परिपूरक हुन् । एकको
अभाभमा अर्कोले त्यसको स्थान लिन सक्छ । श्रीधर
विरामी भएर जन्त जान नसक्दा मुरलीधर गएर सम्धीको
भूमिका निभाएका थिए । दाजुभाइको सम्बन्ध अटुट बन्धन
हो जसको प्रमाण ४ वर्षसम्म बोलचाल बन्द भएका भाइको
आवस्था नाजुक छ भन्ने सुन्नासाथ मुरलीधर श्रीधरको घरमा
पुगेका थिए । र उनलाई उपचारको लागि सहर पनि
लगेका थिए । दाजुभाइको सम्बन्ध सुखमा विर्से पनि
दुःखमा अवश्य सम्झिन्छ । छोराको बिहेमा दाजुलाई
बोलाउन बिर्सेका श्रीधरले आफू बिरामी हुँदा उनैसित
गुहार लगाएर आफ्ना छोराछोरीको ख्याल गर्न आग्रह
गरेबाट त्यसको पुष्टि हुन्छ ।

१४. तपाईंलाई 'कर्तव्य' कथामा व्यक्त भएका कुन कुन कुरा मन पर्यो, मन पर्नुका कारणसहित आफ्नो प्रतिक्रिया दिनुहोस् ।

उत्तरः गुरुप्रसाद मैनालीद्वारा लिखित कर्तव्य कथा एक सामाजिक यथार्थवादी कथा हो । यस कथामा हाम्रो समाजमा हुने गरेका दाजुभाइको झगडालाई कल्पनाको नाम दिएर जस्ताको तस्तै उतारिएको छ । दाजुभाइविच जतिसुकै लडाइँ भएपनि परिवारमा आफूले गर्नुपर्ने कर्तव्य छोड्नु हुँदैन भन्ने यस कथाको मूल भाव रहेको छ ।

मलाई कर्तव्य कथामा सबैभन्दा मन पर्ने कुरामा कमलाले नवोलाई त कुकुर पनि जदिन भन्दा कुकुर एक अज्ञानी पशु भएको हुनाले बोलाएपछि मात्र जान्छ मान्छे चाहिँ ज्ञानवान् प्राणी भएका कारण बेलामौका विचारेर आफैँ पनि जानपर्छ भन्ने मुरलीधरको भनाइ सबैभन्दा बढी मनपर्यो । यस भनाइमा कति बौद्धिकता लुकेको छ । आफ्ना सबै मनमुटावलाई भुलेर मान्छेले बेलामा बुद्धि पुयाएर काम गर्न सक्यो भने उसको सधैँ कदर हुने पक्का हुन्छ । कथामा पनि मुरलीधरले बेलामा बुद्धि पुयाएर जन्त गएको हुनाले उनको इज्जत बढेको छ । वर्षैँ देखि बोलचाल बन्द भएको भाइले आफ्नो गल्ती स्वीकारेर दाजुसित माफ मागेको छ ।

कथाको अर्को मनपरेको अभिव्यक्ति श्रीधरले मुरलीधरसँग आफूले गल्ती गरेको स्वीकार्दै आफ्ना बालबच्चाको जिम्मा लिइदिनुहोला भनेर गरेको आग्रह हो । मान्छे हो गल्ती गर्छ तर आफूले गरेको गल्तीलाई थोरैले मात्र स्वीकार्छन् । गल्ती स्वीकार गरेर माफी माग्नु भनेको धेरै ठुलो कुरा हो । कथामा पनि श्रीधरले गल्ती स्वीकारेका छन् ।

पश्चातापले आँसु झरेको छ । जताको मन पर्छ त्यतैको आधा खेत कमाउनु रे भन्ने शशीधरले दिइएको सन्देश पनि मलाई मन परेको हो । वल छउन्जेल मान्छेले आफूलाई अजम्वरी सम्झेर तागतको भरमा अरूलाई दबाउन खोज्छ तर जब शरीरमा तागत हुँदैन अनि आफूले गरेको कार्यको सम्झना आउँछ र आफ्नो कार्यप्रति पश्चाताप सिर्जना हुन्छ । पश्चाताप के परिणाम हो शशीवरले खेत कमाउने प्रस्ताव लग्नु ।

२५. दिइएको अनुच्छेद पढ्नुहोस् र सोधिएका प्रश्नको उत्तर लेख्नुहोस् :

भाषा कुनै पनि देशको अमूल्य सम्पदा हो । एउटा भाषा लोप हुनु भनेको त्यो देशको एउटा सम्पदा नासिनु हो । त्यसैले आफ्नो देशको भाषिक सम्पदा जोगाउन राज्यले पनि पहल गर्नुपर्छ । विभिन्न मातृभाषाको प्रयोगवाट त्यस देशमा बहुसांस्कृतिक र बहुभाषिक सौन्दर्य भित्रिन्छ । भाषालाई जीवित बनाउन राज्यको

पहल र उक्त भाषाका वक्तामा भाषाप्रतिको सचेतता र प्रयोग गर्ने
इच्छाशक्ति आवश्यक हुन्छ ।

यसको आशय भाषा जीवन्त हुन सम्बन्धित वक्ता वा समुदायले
बोल्नैपर्छ भन्ने हो । यसरी हरेक व्यक्तिले आआफ्नो मातृभाषा
वोल्दा मात्र त्यो भाषा बाँच्छ । हरेक मातृभाषा भाषी वक्ताहरू
अरू भाषाको प्रभावमा परेर आफ्नो भाषा बोल्न छाडे भने त्यो
भाषा क्रमशः हराउँदै जान्छ । लोप हुने खतरा रहन्छ । मातृभाषीले
आफ्नो भाषा बोल्न छांडेर अर्को भाषा बोल्दै जाँदा संसारका धेरै
भाषा लोप भएका छन् ।

यस्तो अवस्थामा भाषाको प्रयोग विस्तार, शब्दकोश तथा व्याकरण
निर्माण गरेर सम्बन्धित मातृभाषालाई समृद्ध बनाउन सकिन्छ ।
भाषालाई चिरकालसम्म जीवन्त राख्न र समृद्ध बनाउन त्यस
भाषामा साहित्य सिर्जना पनि गर्नुपर्छ । बालवालिकालाई
मातृभाषामा प्रारम्भिक शिक्षा दिनु वढी प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ
। त्यसैले नेपालमा पनि २६ भन्दा बढी भाषामा पाठ्यक्रम तथा
पाठ्यपुस्तक बनेका छन् । नेपालको संविधानले पनि हरेक
समुदायलाई आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने अधिकार सुनिश्चित
गरेको छ ।

(क) प्रश्नहरू

(अ) मातृभाषालाई कसरी जोगाउन सकिन्छ ?
उत्तरः आआफ्नो मातृभाषामा बोलेर र साहित्य सिर्जना
गरेर त्यस भाषालाई जोगाउन सकिन्छ ।

(आ) भाषा लोप हुनाको कारण के हो ?

उत्तर: मातृभाषीले आफ्नो भाषा बोल्न छाडेर अर्को भाषा बोल्न थाल्नु भाषा लोप हुनाको मुख्य कारण हो ।

(इ) भाषालाई चिरकालसम्म जीवन्त राख्न र समृद्ध बनाउन के गर्नुपर्छ ?

उत्तर: भाषालाई चिरकालसम्म जीवन्त राख्न र समृद्ध बनाउन त्यस भाषामा साहित्य सिर्जना गर्नुपर्छ ।

(ई) बालबालिकालाई मातृभाषामा प्रारम्भिक शिक्षा दिनु बढी प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ, किन ?

उत्तर: बालबालिकालाई मातृभाषामा प्रारम्भिक शिक्षा दिनु बढी प्रभावकारी र स्थायी हुन्छ, किनकि यसो गरेमा मातृभाषाका प्रयोगकर्ता बढ्छन् र भाषा लोप हुने सम्भावना कम हुन्छ ।

(ख), भाषिक संरचना र वर्णविन्यास पहिचान गर्नुहोस्

(अ) अनुच्छेदमा रहेको ‘नासिन्छ’ क्रियापदको नामधातु पहिचान गर्नुहोस् ।

उत्तरः अनुच्छेदमा रहेको ‘नासिन्छ’ क्रियापदको नामधारु नासिनु हो ।

(आ) ‘भाषालाई चिरकालसम्म जीवन्त राख्न र समृद्ध बनाउन त्यस भाषामा साहित्य सिर्जना पनि गर्नुपर्छ ।’ वाक्यलाई प्रेरणार्थक वाक्यमा वदल्नुहोस् ।

उत्तरः सरकारले भाषालाई चिरकालसम्म जीवन्त राख्न र समृद्ध बनाउन त्यस भाषामा . सिर्जना पनि गर्न लगाउँछ ।

(इ) अनुच्छेदबाट ‘ऋ’ र ‘रि’ प्रयोग भएका एक एक ओटा शब्द खोज्नुहोस् ।

उत्तरः समृद्ध, मातृ, यसरी

२६. दिइएको सन्दर्भ पढी तोकिएको कार्य गर्नुहोस् :

(विद्यालय सोलुका डोल्मा र मिरा रामलखन फोनमा कुराकानी गर्दै छन् ।

- **डोल्मा:** हेलो ! रामलखनज्यू ! नमस्कार ।
- **रामलखन :** हजुर, नमस्ते !
- **डोल्मा:** अँ, के गर्दै हुनुहुन्छ नि रामलखनज्यू !
- **रामलखन:** म त आँपको बगैचामा छु । बगैंचामा आँप पाकेका छन् । आँपका प्यांकेट धमाधम बनाई बजार पठाउने चटारो छ हजुर मलाई त !

- डोल्मा: धेरै राम्रो कुरा । यहाँ त आँप खेती निकै हुन्छ है ! अँ, अरू के के खेतीको सम्भावना छ नि !
- रामलखन: यहाँ लिची खेतीको पनि सम्भावना छ । अब एक विगाहा खेतमा लिची लगाउँछु ।
- डोल्मा: ए, अँ मैले नि यहाँ ९० रोपनी जग्गामा स्याउ खेती गरेको छ । हाम्रामा स्याउ खेतीको साहै राम्रो सम्भावना छ । म अहिले १०० ओटा स्याउका नयाँ वोट सार्दै छु । हो नि, हाम्रो देशका विभिन्न ठाउँमा जहाँ जुन खेती र व्यवसायको सम्भावना छ त्यही गरे कति राम्रो हुन्थ्यो है !
- डोल्मा: हो नि, मित्र ! हवस् अहिलेलाई बिदा ! भरे फुर्सदमा कुरा गरौं है ।
- रामलखन: हुन्छ, ल त नमस्ते । (दुवैले फोन राख्छन् ।)

माथि उल्लेख भएका व्यावसायका सम्भावना जस्तै तराईका क्षेत्रमा कुन कुन व्यवसायको सम्भावना छ, मौखिक रूपमा प्रस्तुत गर्नुहोस् ।

उत्तरः तराईमा उँखु, केरा, तरकारी खेती, धान, गहुँ आदिको मुख्य व्यसायी रूपमा खेती गर्न सकिन्छ ।

सुनाइ र बोलाइ

२. सुनाइ पाठ ११ सुनी खाली ठाउँमा उपयुक्त शब्द भन्नुहोस् :

(क) खास गरी..... क्षेत्रमा महत्वपूर्ण खाद्यस्रोतका रूपमा
मकैलाई लिइन्छ ।

उत्तरः खास गरी पहाड़ी क्षेत्रमा महत्वपूर्ण खाद्यस्रोतका
रूपमा मकैलाई लिइन्छ ।

(ख) मकै खेतीमा मकै उम्रनका लागि..... डिग्री
सेल्सियस तापक्रम आवश्यक पर्छ

उत्तरः मकै खेतीमा मकै उम्रनका लागि २०डिग्री सेल्सियस
तापक्रमआवश्यक पर्छ

(ग) मकै खेतीका लागि उर्बर, दोमट र.....ठाउँ राम्रो
हुन्छ ।

उत्तरः मकै खेतीका लागि उर्वर, दोमट र भिरालो वा पानी
नजम्ने ठाउँ राम्रो हुन्छ

(घ) मकैबाट.....पोटासियम, फस्फोरस आदि प्रचुर
मात्रामा पाइन्छ ।

उत्तरः मकैबाट भिटामिन 'डी' पोटासियम, फस्फोरस
आदि प्रचुर मात्रामा पाइन्छ

सुनाइ पाठ ११ का आधारमा दिइएका प्रश्नको उत्तर भन्नुहोस् :

(क) मकैको उत्पादन कम हुनुका कारण के के हुन् ?

उत्तरः मकैको उत्पादन कम हुनुका कारण जमिनको राम्रो तयारी नहुनु, गुणस्तरीय बिउकों कमी, र प्राङ्गारिक तथा अन्य मलको कमी आदि हुन् ।

(ख) सामान्यतया कुन समयमा मकै रोप्नु उपयुक्त हुन्छ ?

उत्तरः सामान्यतया चैतको अन्तिम हप्तादेखि वैशाखको पहिलो हप्ताभित्र मकै रोप्नु राम्रो हुन्छ ।

(ग) मकै खेतीका लागि कस्तो पूर्व तयारी आवश्यक हुन्छ ?

उत्तरः मकै खेतीका लागि मकै छर्नु अगाडि जमिनको राम्रो खनजोत गर्नुपर्छ । कम्पोस्ट मलको प्रयोग गर्नुपर्छ । त्यसपछि उपयुक्त बिउ छनोट गरेर छर्नु पर्छ ।

(घ) नेपालमा मकैका परिकार कसरी तयार पारिन्छ ?

उत्तरः नेपालमा मकैका परिकार उसिनेर, भुटेर पोलेर र पिँधेर तयार पारिन्छ ।

भाषिक संरचना र वर्णविन्यास

१. दिइएको अनुच्छेदमा नाम र विशेषणबाट बनेका क्रियापद प्रयोग भएका छन् पढ्नुहोस् :

हरिशरण साहै मोटाएका छन् तर रामशरण चाहिँ बिरामी परेर निकै दुब्लाएका छन् । हरिशरण साहै मोटाएर रोगाएका छन् भने रामशरण पनि दुब्लाएर रोगले थलिएका छन् । हरिशरणलाई ‘मोटा छौ’ नि भन्यो भने उनी रिसले भुनभुनाउँछन् । रामशरणले चाहिँ आफू रोगले दुब्लाएको कुरो सहजै स्विकार्छन् ।

यहाँ रेखाङ्कितक्रियापदमा क्रमशः मोटाउ, दुब्लाउ, रोगाउ, बलि, भनभनाइ र स्विकार धातु प्रयोग भएका छन् । ती धातु क्रमशः मोटो दुब्लो विशेषण र थला, भुनभुन र स्विकार नाम पदबाट बनेका छन् । त्यसैले माथिका रेखाङ्कित क्रियापदमा प्रयोग भएको धातु नामिक शब्द वा नाम र विशेषणबाट बनेका नाम धातु हन् ।

२. दिइएका क्रियामूलको बनोट प्रक्रिया देखाउनुहोस् :

जिल्लिनु, हत्याउनु, लजाउनु, रन्किनु, लत्याउनु, रनाउनु
दोहोन्याउनु, तातिनु, चिसिनु, चिप्लिनु, गुटमुटिनु, डल्लिनु

उत्तरः

- जिल्लि + नु,
- हत्याउ + नु,
- लजाउ + नु,
- लत्याउ + नु,
- रड़ग्याउ + तु,
- दोहोयाउ + नु,
- ताति + नु,
- चिसि + नु,
- चिप्ति + नु,
- गुटमुटि + नु,
- डल्लि + नु

३. 'कर्तव्य' कथाबाट कुनै तीनओटा क्रियामूल खोजेर तिनलाई पाठमा प्रयोग भएका भन्दा फरक वाक्यमा प्रयोग गर्नुहोस् ।

उत्तरः

- सताउनु : हामीले कमजोरलाई सताउनु हुँदैन ।
- लैजानु : परीक्षामा जाँदा किताव लैजानु हुँदैन ।
- लगाउनु : अभिभावकले छोराछोरीलाई आफ्नो काम आफैं गर्न लगाउनु पर्छ ।

४. कुनै पाँच नाम धातु पर्ने गरी एउटा अनुच्छेद लेख्नुहोस् ।

उत्तरः तिमी त केटीमान्छे जस्ती पनि छैनौँ अलि अलि त लजाउ न हो भन्दै रमालाई जिस्क्याउन थाल्यो हरिले । रमाले पनि धेर नजिस्क्याऊ वरु तिमी साहै लुते भयौ अलिक मोटाऊ भनी । यसरी मेरो कमजोरीलाई लिएर नहोच्याऊ । म गएं एकलै रमाऊ बस् ।

५. दिइएको अनुच्छेदबाट सामान्यार्थक र प्रेरणार्थक क्रियापद छुट्याउनुहोस् :

आमाले सानी नानीलाई सुताइन् र आफू पनि सुतिन् ।

सुताउनुभन्दा पहिले आमाले सानी नानीलाई लिटो खुवाइन् र आफूले रोटी तरकारी खाइन् । विहान आमा सबैरे चार बजे जागिन् र चिया पिइन् । सात बजेतिर सानी नानीलाई जगाइन् र दुध पिलाइन् ।

उत्तरः

सामान्यार्थक : सुतिन् । खाइन्, जागिन्, पिइन्

प्रेरणार्थक : सुताइन्, खुवाइन्, जगाइन्, पिलाइन्

6. दिइएको अनुच्छेदलाई प्रेरणार्थकमा परिवर्तन गर्नुहोस् :

विनयले खाना खाए । उनी विद्यालय पुगे । घन्टी लाग्यो । उनी कक्षामा पसे । उनले पहिलो घन्टीमा नेपाली विषय पढे । उनले दिउसो खाजा खाए । उनी बेलुकी घर फर्किए ।

उत्तरः

आमाले विनयलाई खाना खुवाउनुभयो । बुवाले उनलाई विद्यालय 'पुऱ्याउनु भयो । गुरुले उनीहस्तलाई कक्षामा पसाउनु भयो । गुरुले उनीहस्तलाई पहिलो घन्टीमा नेपाली विषय पढाउनुभयो । साथीहस्तले उनलाई दिउँसो खाजा खाए । काकाले उनलाई बेलुका घर फर्काउनु भयो ।

७. प्रेरणार्थक वाक्यको प्रयोग गरी कुनै एक घटनाको वर्णन गर्नुहोस् ।

उत्तरः बावाले संसदलाई गाउँमा विद्यालय खोल्न लगाउनु भयो । गाउँलेलाई छोराछोरी विद्यालय पठाउन लगाउनु भयो । गा.पा. मा गएर नयाँ शिक्षक भर्ना गर्न लगाउनु भयो ।

८. 'कर्तव्य' कथाबाट रि, ऋ प्रयोग भएका तीन तीनओटा शब्द खोजेर लेख्नुहोस् ।

उत्तरः

संस्कृति, संस्कृत, हृदय
जिल्लाभरि, मानामुरी, शारीरिक

९. दिइएको अनुच्छेदलाई शुद्ध गरी ‘पुनर्लेखन गर्नुहोस् :

ऋषि दऋमा बसेर ऋषभसँग भन्दै थिए । ऋमा नहिउनू ऋस नगर्नु एउटा कानमा मात्र ऋडं होइन, दुईओटै कानमा लगाउन ऋडं किन्तु । ऋता माघे सङ्क्रान्ति मेलामा जानू र दिनभक्त रमाइलो गर्नु ।

उत्तरः ऋषि दरीमा बसेर ऋषभसँग भन्दै थिए, “झरीमा नहिउनू रिस नगर्नु एउटा कानमा मात्र रिडं होइन, दुईओटै कानमा लगाउन रिडं किन्तु । रीता माघे सङ्क्रान्ति मेलामा जानू र दिनभरी रमाइलो गर्नु ।”

सिर्जना र परियोजना कार्य

१. दिइएका बुँदाका आधारमा एउटा छोटो कथा लेख्नुहोस् :

- (क) प्रवीण धेरै धन कमाइने लोभले विदेश जानु

- (ख) विदेश स्वदेश जस्तो नहुनु,
- (ग) दिनमा १४ घण्टासम्म काममा जोविंदासमेत गएको ऋण तिर्न नसक्नु,
- (घ) ऊँ देश र गाउँघरको सम्झनाले पिन्योलिन
- (ङ) तुरुन्त विदेश छोडेर आउन पनि नसक्नु
- (च) निकै वर्ष दुःख गरेर केही धन आर्जन गर्नु
- (छ) देशमै फर्केर सानोतिनो लगानी गरी आफ्नै खेत्वारीमा पाखुरा खियाउने निधो गर्नु
- (ज) अहिले आफ्नै देशमा आधुनिक कृषि व्यवसाय अंगाल्लु
- (झ) राम्रै आम्दानी गर्नु, सुखले जीवन चलाउनु
- (ञ) उसका आमावुवा बुढेसकालको साहरा पाएर अत्यन्त खुसी हुनु

उत्तरः

बुढेसकालको सहारा

नेपालको पहाडी जिल्लामा एक निम्न मध्यम वर्गीय परिवार बस्दथ्यो । परिवारमा बाबुआमा र एक छोरो र एक छोरी थिए । छोराको नाम प्रवीण थियो । गाउँमा भनेजस्तो सुख सुविधा भएन भनेर प्रवीण गुनासो गर्थ्यो । एक दिन प्रवीण धेरै धन कमाउने लोभले विदेश विदेश गयो । विदेश स्वदेश जस्तो थिएन । दिनमा १४ घण्टासम्म काममा जोतिदासमेत प्रवीणले विदेश गएको ऋण तिर्न सकेन । ऊ देश र गाउँघरको सम्झनाले पिरोलिन्थ्यो । तुरुन्त विदेश छोडेर आउन पनि सकेन । निकै वर्ष दुःख गरेर केही धन आर्जन गयो । उसले देशमै फर्केर सानोतिनो लगानी गरी आफ्नै खेत्वारीमा पाखुरा खियाउने निधो गयी । अहिले आफ्नै देशमा आधुनिक कृषि व्यवसाय अंगालेको छ । यसवाट उसले राम्रै आम्दानी गरेर सुखले जीवन चलाउँदै छ । उसका आमाबुवा पनि बुढेसकालको सहारा पाएर अत्यन्त खुसी छन् ।

२. तपाईंले अध्ययन गर्नुभएको कुनै एउटा सामाजिक कथाको घटना, पात्र र परिवेशको समीक्षा गरी कक्षामा सुनाउनुहोस् ।

उत्तर:

कथा : छिमेकी,
पारिवेश : गाउँले,
लेखक : गुरुप्रसाद मैनाली,

कथाको घटना : मिल्ने साथीविच सानो कुरामा ठुलो
झगडा परेर बोलचाल बन्द हुनु र धनजिते विरामी हुँदा
गुमानेले सहयोग गर्नु, फेरि मिल्ने साथी हुनु,

पात्र : मुख्य पात्र गुमाने, धनजिते, गाउँलेहरू आदि बाँकी
कथा खोजेर साथीहरूसँग छलफल गर्ने ।